

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Ağustos / August / أغسطس / 2022, 8: 86-112

Emevî Halifeleri ve Hadis -Süfyânîler Dönemi-

Umayyad Caliphs and Ḥadīth -the Period of Sufyānids-

الخلفاء الأمويون والحديث –العهد السفيناني-

İdris Tüzün

Dr. Öğr. Gör., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Şanlıurfa/Türkiye

Asst. Prof., Harran University Faculty of Theology, Şanlıurfa/Turkey

idris.tuzun@gmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0002-3947-8912

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 01.03.2022

Kabul Tarihi | Accepted Date: 04.07.2022

Yayın Tarihi | Published Date: 02.08.2022

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Ağustos / August

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6950138>

Atıf/Citation / اقتباس : Tüzün, İdris. "Emevî Halifeleri ve Hadis -Süfyânîler Dönemi-". *HADITH* 8 (Ağustos 2022), 86-112. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6950138>.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (İdris Tüzün)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية / انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية / انتحال.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <http://dergipark.gov.tr/hadith> | mail: hadith.researches@gmail.com

Emevî Halifeleri ve Hadis -Süfyânîler Dönemi-

Dr. Öğr. Gör. İdris Tüzün

Anahtar Kelimeler:

Hadis
Uydurma Hadis
Emevîler
Hz. Muâviye
Yezîd

ÖZ

İslâm tarihinde hadis uydurma faaliyetlerinin, genellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra başladığı kabul edilir. Bilhassa Şîa mensupları tarafından Hz. Ali ve Ehl-i Beytin fazileti, Emevî halifelerinin kötülüğü hakkında çokça hadis uydurulmuştur. Şîa'nın hadis uydurmasına mukabil, Emevî taraftarları da hadis uydurmaya başlamıştır. Bazı müellifler, Emevî taraftarlarınca uydurulan hadislerin, Emevî halifelerinin teşvikiyle olduğunu, hatta bu faaliyetin bir sahâbî olan ilk Emevî halifesi Hz. Muâviye tarafından başlatıldığını iddia etmişlerdir. Bu makalede önce tarih kitaplarında Emevîler hakkındaki bilgilerin sıhhati sorgulanmış, tarih kitaplarının ciddi bir emek mahsûlü olan hadis kitapları kadar sağlam olmadığı tesbit edilmiştir. Daha sonra da yalnızca Emevî halifelerinin Süfyânî kolu -Hz. Muâviye, oğlu Yezîd ve onun oğlu II. Muâviye- ele alınarak konu tahlil edilmeye çalışılmıştır. Hz. Muâviye ele alınırken, onun şahsiyeti, sünnete bağlı olup olmadığı, sahâbî ve tâbîlerin onun rivâyetleri hakkındaki değerlendirmeleri ve hakkındaki hadis uydurma iddiaları ele alınmıştır. Daha sonra ikinci halife Yezîd hakkında âlimlerin görüşü ve hadis rivâyeti üzerinde durulmuştur. Son olarak üçüncü halife II. Muâviye hakkında kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Bu makalede Emevî halifelerinin yalnızca Süfyânî kolu ele alınmıştır. Emevîlerin ikinci kolu Mervânî halifeleri başka bir makalede ele alınacaktır.

Umayyad Caliphs and Ḥadīth -the Period of Sufyānids-

Keywords:

Ḥadīth
Fabricated Ḥadīth
Umayyad
Hz. Mu'āwiya
Yazīd

ABSTRACT

In the history of Islām, it is generally accepted that the activities of fabricating ḥadīths started after Hz. Osman. Several ḥadīth have been fabricated about Hz. Ali and his family and the evil of the Umayyad caliphs especially by the Shī'a. Some authors state that fabrication of ḥadīth was encouraged by Umayyad caliphs like Hz. Mu'āwiya. In this article, firstly, the authenticity of the information about the Umayyads in the history books was questioned, and it was determined that the history books were not as reliable as the ḥadīth books. Subsequently, the subject has been tried to be analyzed by considering only the Sufyani branch of the Umayyad caliphs - Hz. Mu'āwiya, his son Yazīd and his son Mu'āwiya II.- While dealing with Mu'āwiya, his personality, his adherence to the Sunna, the evaluations of the Companions and Tābī'ūn about his narrations and the claims of fabricating ḥadīths about him were discussed. Then, the opinions of scholars and ḥadīth narration about the second caliph Yazīd were emphasized. Finally, a short discussion was made about the third caliph Mu'āwiya II. In this article, only the Sufyani branch of the Umayyad caliphs is discussed. The second branch, the Marwani caliphs, will be discussed in another article.

EXTENDED ABSTRACT

Umayyad Caliphs and Ḥadīth -the Period of Sufyānids-

In the history of Islam, it is generally accepted that the activity of fabricating hadith started after the martyrdom of Honorable Osman. Some Shiite writers reported that the first fabricate hadith was of the Shia sect. Shiites fabricated hadiths against the Umayyad caliphs, whom they considered enemies, just as they fabricated hadiths about the virtues of Honorable Ali and Ahl al-Bayt (the followers of Muhammed (pbuh-peace be upon him)). As opposed to this, the supporters of the Umayyads did not refrain from fabricating hadiths in favor of the Umayyad caliphs. It is possible to see the narrations forged by both sides in the mevzu-hadith books (that compile and designate forged hadiths).

Some orientalists, some Shiites, and some contemporary writers claim that the activity of fabricating hadith in favor of the Umayyads was supported by the Umayyad caliphs. This article aims at revealing the truth of the matter by examining whether these claims are true or not. However, for brevity, we only cover the Sufyani branch of the Umayyads, and leave the Marwani branch for a second article.

While dealing with the subject, the authenticity of the narrations in the history books was first questioned, since all the books on Islamic History were written in the Abbasid period, the atmosphere and conjuncture of which was hostile to Umayyads. Therefore, some wrong information that had nothing to do with reality could enter the history books. In addition, historians often did not pay attention to the authenticity of the narrations they conveyed while writing their books. While there are researchers who say that attention should be paid to this, Tabari himself said that there were inaccurate information in the narrations he conveyed. In this respect, it is not right to treat all the narrations against the Umayyads in the history books as authentic (sahih) without doing research. Specifically, it is not wise to build an idea or a judgment on history books, preferring them over the Sahihhs (books that compile only the authentic hadith) of Bukhari and Muslim, and similar hadith books, which are the products of meticulous work.

If the Umayyad caliphs were to order the fabrication of hadith, they should have done it first in Damascus stronghold. However, there is no authentic narration in the sources that this was the case. In fact, while the people of Kufa were much accused of fabricating hadiths, the people of Damascus did not face such a general accusation at all.

The hadith scholars were very meticulous about the cerh and ta'dil (referencing and evaluation) of the narrators. Because in cerh and ta'dil, there is a possibility of violating the rights of Allah or the rights of the people. For this reason, while dealing with a narrator, they mentioned the

evaluations both in favor and against a narrator. However, those who wrote against the Umayyad caliphs did not show the meticulousness of hadith scholars, acted subjectively, highlighting only their bad sides and never commenting on their good sides, and as such using a style to make the reader hate them. In this article, we tried to act objectively by drawing attention to both the faulty and the good sides of the caliphs.

The first caliph of the Sufyani branch of the Umayyads was Muaviye b. Abu Sufyan. Revered Muawiya was criticized for some of his activities. However, the sources show that he loved our Prophet (pbuh) and obeyed the Sunnah as much as he could. In addition, he narrated 163 hadiths from our Prophet (pbuh), and these narrations were passed on to future generations by many companions of the Prophet and their next-generation followers, and were mentioned in the most reliable sources such as Bukhari and Muslim. Ibn Abbâs and Ibn Sîrîn said that he was not someone who was accused in the matters related to hadith. Although there have been some allegations by some orientalists, some Shiites, and some contemporary writers, that he encouraged the fabrication of hadith, it has been seen that some of these are not authentic and some are distorted.

Many hadiths have been narrated in favor or against Revd. Muawiya. However, research show that most of these narrations are weak or forged. The ones that are against were fabricated by the Shiite, who were generally hostile to the Umayyads. Once the Shiite fabricated hadiths against Revd. Muawiya, the supporters of Umayyad started to fabricate hadiths in his favor. It would be wrong to criticize Revd. Muawiya using the narrations of the Shiites as evidence, while it is as well wrong to blame Muawiya for the Umayyad-supporters fabricating hadiths in his favor. Because he did not give any orders in this regard.

The second caliph belonging to the Sufyani branch of the Umayyads was Yezîd b. Muawiya b. Abu Sufyan. The martyrdom of Honorable Hussein in Karbala by the Umayyad army, the defeat of the rebellious Medinians in the war at Harre, and the killing of many immigrants (Muhacirin) and their helpers (Ansars), all in his time, and the rumors that he did not pray, drank alcohol, was fond of entertainment, and committed sins, made all Muslims hate Yezîd.

Although the scholars said that his narrations were not to be accepted, they did not say anything about him fabricating hadiths or encouraging the fabrication of hadiths. There is no information on this subject in the sources.

The third caliph of the Sufyani branch of the Umayyads was Muawiya b. Yezîd b. Muawiya or Muawiya the second. Muawiya b. Yezîd was ill when he became caliph and died 40 days later at the age of 23. The sources indicate that he was a religious person. Nothing has been reported of him regarding the hadith narration.

As a result of what we have mentioned so far, we can say that the three caliphs belonging to the Sufyani branch of the Umayyads did not fabricate or encourage the fabrication of hadiths.

ملخص موسع

الخلفاء الأمويون والحديث -العهد السفياي-

يعود نشاط افتراء الأحاديث في تاريخ الإسلام -بشكل عام- إلى ما بعد استشهاد سيدنا عثمان بن عفان رضي الله عنه وأرضاه. وقد ذكر أن أول من اختلق الحديث المفترى هم الشيعة، الذين لفقوا الأحاديث على الخلفاء الأمويين، كما اختلقوا أحاديث في فضائل علي وأهل البيت. وفي مقابل ذلك، لم يتوان أنصار الأمويين في اختلاق الأحاديث لصالح الخلفاء الأمويين. ومن الممكن أن نرى تلك الروايات من كلا الجانبين في كتب الموضوعات .

يزعم بعض المستشرقين، ومعهم الشيعة وبعض الكتاب المعاصرين بأن افتراء الحديث -لصالح الأمويين- كان بدعم الخلفاء الأمويين أنفسهم. تهدف هذه المقالة، إلى الكشف عن حقيقة هذه القضية، ومعرفة ما إذا كانت هذه الادعاءات صحيحة أم لا. ولقد ارتئينا ان نقصر الحديث هنا عن العهد السفياي من فترة الأمويين - رغبة في عدم إطالة الموضوع- وأن نترك القسم المرواني لمقال آخر .

وقد تم التحقيق -أولاً- في صحة الروايات في كتب التاريخ أثناء تناول الموضوع؛ ذلك أن جميع كتب التاريخ الإسلامي كتبت في العصر العباسي، أي في بيئة وأجواء معادية للأمويين. لذا، فقد دخلت إلى كتب التاريخ بعض المعلومات الخاطئة التي لا علاقة لها بالواقع. بالإضافة إلى ذلك، لم ينتبه المؤرخون في كثير من الأحيان إلى صحة أكثر الروايات التي نقلوها أثناء تأليف كتبهم. والواقع أن هناك باحثين أشاروا إلى ضرورة الانتباه إلى ذلك، حتى إن الطبري نفسه قال أن في الروايات التي رواها معلومات غير دقيقة. ومن هنا؛ كان من غير الصواب تناول كل الشائعات الموجهة ضد الأمويين في كتب التاريخ على أنها صحيحة دون إجراء بحث حول ذلك. فليست تلك

طريقة سليمة لبناء فكرة عليها، خاصة عندما يتم تفضيل كتب التاريخ على صحيح البخاري ومسلم، وكتب الأحاديث المماثلة مع أنها بلا شك نتاج عمل دقيق .

لقد كانت دمشق المدينة الأقوى لدى الأمويين. ولو كان الخلفاء الأمويون قد أمروا بتلفيق الحديث، لكنوا فعلوا ذلك أولاً في دمشق، التي كانوا فيها أقوىاء. ومع ذلك، لا يوجد رواية صحيحة في المصادر حول هذا الموضوع. وقد اتهم أهل الكوفة كثيراً بتلفيق الأحاديث، لكن أهل دمشق لم يتعرضوا لمثل هذا الاتهام العام .

وقد كان علماء الحديث دقيقين للغاية في موضوع الجرح والتعديل لدى الرواة. لأنه في الجرح والتعديل احتمال لانتهاك حقوق الله أو حقوق الناس. لهذا السبب، كانوا يذكرون -أثناء تناول الرواة- ما لهم وما عليهم من ملاحظات معاً. وهنا، فإن أولئك الذين كتبوا ضد الخلفاء الأمويين لم يظهروا دقة علماء الحديث، وتصرفوا بأنانية، مسليين الضوء -فقط- على جوانبهم السيئة، دون أن يتحدثوا عن جوانبهم الحسنة، وهكذا استخدموا أسلوباً لجعل القارئ يكرههم. تحاول هذه المقالة تناول الخلفاء بموضوعية من خلال لفت الانتباه إلى جوانبهم الحسنة والسيئة معاً .

تعرض الخليفة الأول -الذي كان من أبناء الفرع السفيني للأمويين- معاوية بن أبي سفيان لانتقادات بسبب بعض أنشطته. ومع ذلك، يتبين من المصادر أنه أحب نبينا وأطاع السنة قدر استطاعته. إضافة إلى ذلك فقد روى 163 حديثاً عن نبينا(ص)، وقد نقلت هذه الروايات إلى الأجيال القادمة من قبل جمع كبير من الصحابة والتابعين. وقد وردت في أكثر المصادر الموثوقة مثل البخاري ومسلم. وقد ورد عن ابن عباس وابن سيرين أنه لم يكن شخصاً متهاً بالحديث. وعلى الرغم من وجود بعض روايات عن بعض المستشرقين والشيعية والكتاب المعاصرين الذين شجعوا على اختلاق الأحاديث النبوية؛ فقد لوحظ أن بعض هذه الروايات غير صحيحة وبعضها

مزور. وقد رويت أحاديث كثيرة عن معاوية بعضها معه وبعضها ضده. ومع ذلك، تظهر الأبحاث أن معظم هذه الروايات ضعيفة أو موضوعية. بعض تلك الروايات التي جاءت ضده كانت من اختلاقات الشيعة، الذين كانوا عموماً معادين للأُمويين. ولما قام الشيعة بتلفيق الأحاديث على معاوية، بدأ أنصار الأُمويين باختلاق الأحاديث لصالحه. وكما روايات الشيعة -كدليل- كانت خاطئة في انتقاد معاوية، كذلك لا يمكن إدانة معاوية بما اختلقه أنصاره من أحاديث دفاعاً عنه. لأنه لم يصدر أي أوامر بهذا الشأن .

يزيد بن معاوية بن أبي سفيان هو الخليفة الثاني المنسوب للسفيانيين .

في زمن يزيد سرت شائعات -بعد استشهاد الحسين في كربلاء على يد الجيش الأموي، وهزيمة الثوار المدنيين في موقعة الحرة، وقتل العديد من المهاجرين والأنصار- عنه بأنه تارك للصلاة، شارب للخمر، مولع باللهو، والمنكرات مما جعل أكثر المسلمين يكرهونه. ومع أن العلماء قالوا إن رواياته لن تقبل، إلا أنهم لم يقولوا عنه شيئاً في اختلاق الأحاديث أو حثه على اختلاق الأحاديث. ولا توجد معلومات عن هذا الموضوع في المصادر .

الشخص الثالث الذي ينتمي لفرع السفيانيين من خلفاء بني أمية هو معاوية بن يزيد بن معاوية. (معاوية الثاني). إن معاوية كان مريضاً حين استخلف ومات بعد أربعين يوماً، وكان عمره يوم مات ثلاث وعشرين سنة، وقد ذكرت كتب التاريخ أنه كان رجلاً صالحاً، ولكن لم يرو عنه شيء من الأحاديث -

يمكن أن نقول تلخيصاً لما ذكرنا أن خلفاء بني أمية من السفيانيين لم يضعوا الأحاديث، كما لم يأمرؤا ولم يحنوا وضع الأحاديث..

الكلمات المفتاحية: الحديث، الحديث الموضوع، امويون، معاوية بن سفيان، يزيد بن معاوية.

Giriş

İslâm tarihinde hadis uydurma faaliyetinin genellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra başladığı kabul edilir.¹ İlk hadis uydurmaya başlayanların Şîa fırkası olduğu Şîi yazarlarca da dile getirilmiştir.² Şîiler, Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beytin fazileti hakkında hadis uydurmada o kadar ileri gitmişlerdi ki, bazı muhaddislere göre bu konuda uydurulan hadisler 300 binden fazlaydı.³ Bu sayı abartılı olsa bile Şîilerin bu konuda çok ileri gittiğini göstermektedir.

Şîiler, Hz. Ali ve Ehl-i Beytin faziletine dair hadis uydurdukları gibi, düşman kabul ettikleri Emevî halifelerinin aleyhinde de hadis uydurmuşlardır. Buna mukabil Emevî taraftarları da Emevî halifeleri lehinde hadis uydurmaktan geri kalmamışlardır. Mevzû hadis kitaplarında her iki tarafın uydurduğu rivâyetleri görmek mümkündür.⁴

Burada sorulması gereken soru şudur: Emevî taraftarları hadis uydururken, halifeler bunun neresindedir? Onlar da bu hadis uydurma işine dahil olmuşlar mıdır? Yoksa Hz. Ali ve Ehl-i Beyt, nasıl Şîilerin yaptıklarından sorumlu tutulmuyorsa, Emevî halifeleri de taraftarlarının yaptıklarından uzak mıdırlar?

Oryantalist Ignaz Goldziher (ö. 1921), Emevî halifelerinin iktidarlarını kuvvetlendirmek için hadis uydurduklarını veya hadis uydurmaya teşvik ettiklerini söylemiş ve “*Bu icadları ve tahrifleri yüksek idare çevrelerinin bizzat harekete geçirdiklerini sarahaten gösteren bir vakıalar kümesine sahip bulunmaktayız. Ayrıca, kendi görüşlerini üstün kılmak için en mütedeyyin ilahiyatçıların şahsında hükümetin ne muti vasıtalar buluyor olduğu da malumumuzdur*” demiştir. Ayrıca Emevîlerin hadis uydurmaya çok erken dönemde, ilk halife Muâviye döneminde başladığını iddia etmiştir.⁵ Goldziher tâbiîn âlimlerinden Zührî'nin (ö. 124/742) Emevî iktidarı için hadis uydurduğunu, örneğin “*Yalnızca üç mescide seyahat yapılır*” hadisinin de onlardan biri olduğunu iddia etmiştir.⁶ Goldziher'in bu iddiası bazı Müslüman akademisyenlerce de tekrarlanmıştır. Örneğin Hakkı Dursun ve arkadaşları tarafından hazırlanan *Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi*'nde “*Emevîlerin bir kısım muhaddisi hadis uydurmaya zorladıkları, onların da Hz. Osman ve Beyt-i Makdis'in faziletine dair hadis uydurdukları, Zührî'nin de bunu itiraf*

¹ Müslim, *Mukaddime*, 5.

² İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Masâdiru'l-Hadisî's-Seniyye, b.y., 1959), 1/3075.

³ İbnü'l-İrâk, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Tenzihü's-şerîa'ti'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri's-şen'ati'l-mevzû'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1981), 1/407.

⁴ Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, (İstanbul: İFAV, 2017), 28-34.

⁵ Ignaz Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, çev. Sait Hatıboğlu (Ankara, Otto Yayınları, 2019), 2/57 vd.

⁶ Ignaz Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/57 vd. Goldziher'in bu iddiası pek çok Müslüman araştırmacı tarafından tenkit edilerek, bu iddianın yanlışlığı ortaya konulmuştur. Örneğin bk: Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetu ve mekânetuha fi't-teşri'i'l-İslâmî*, (Dımaşk-Beyrut: Dâru's-Selâm, 2008), 203 vd.; Talat Koçyiğit, *Goldziher'in Hadisle İlgili Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi*, AÜİFD, 15/43-55; Ahmet Yücel, *Oryantalistler ve Hadis*, (İstanbul: İFAV, 2013), s. 42-46; Mehmet S. Hatıboğlu, “*Goldziher, Ignaz*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996). Fakat nedense günümüzde İslâm ülkelerinde yaşayan bazı araştırmacılar yapılan tenkitlerden haberleri yokmuş gibi Goldziher'in bu iddiasını benimsemiş ve aynı şeyleri söylemişlerdir.

ettiği” ifade edilmektedir. Kaynak olarak Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal* (1/149) adlı kitabı gösterilmişse de Şehristânî'nin bu kitabında Zührî'nin herhangi bir itirafından söz edilmemektedir.⁷ Mehmet Azimli de Zührî'yi Emevî sempatzanı olmakla itham ederek Goldziher'in ifadelerine benzer ifadeler kullanmış, “Yalnızca üç mescide seyahat yapılır” hadisini uydurduğunu ima etmiştir.⁸

Bazı Müslüman yazarlar da Emevîlerin, bilhassa devletin kurucusu Hz. Muaviye'nin etrafındakileri kendi iktidarı için hadis uydurmaya teşvik ettiğini, özellikle bu iş için kıssacıları kullandığını, onların da hadis uydurduklarını iddia etmişlerdir.⁹ Bazılarına göre de Emevîler iktidarlarının meşruiyetini sağlamak için hadis uyduran şairleri, kıssacıları, vaizleri kullanmışlar, bilhassa kader inancını siyasette istismar etmişler, bu alanda hadisler uydurmuşlar, hatta klasik dönem hadisçilerince uydurma olarak kabul edilen rivâyetler, sonradan sahih kabul edilen kitaplarda yerlerini almış, Emevîlerin uydurduğu kader anlayışı, geniş halk kitlelerince de benimsenmiştir.¹⁰ Bir başka yazar da şöyle demiştir: “Emevi iktidarını valileriyle birlikte Hz. Peygamber'in sünnetine uygun bir yaşayışı teşvik eden veya kendilerini sünnete uydurma hususunda pek gayretli görmüyoruz. Hatta bizzat idareciler kendi davalarını, teorilerini hâkim kılmak ve muvaffak olabilmek için uydurma hadis faaliyetlerinden istifade etmişlerdir.”¹¹

Bu makalede iddia edildiği gibi “Emevî halifeleri gerçekten hadis uydurmuş mudur veya hadis uydurmayı teşvik etmiş midir?” sorusuna cevap aranacaktır. Konunun fazla uzamaması için bu makalede yalnızca Emevîlerin *Süfyânî* kolu üzerinde durulacaktır. Konu ele alınırken de önce genel çerçeve üzerinde durulacak, tarih kitaplarındaki rivâyetlerin sıhhati sorgulanacak, daha sonra Emevî halifelerinin kısa tanıtımı yapılacak, dindar olup olmadıkları üzerinde durulacak, sonra da hadis ilmiyle ilişkileri ele alınacaktır. Çalışma esnasında konumuzla ilgisi olmayan tarihi olaylar üzerinde tafsilatlı durulmayacaktır.

1. Tarih Kitaplarının Yazıldığı Ortam

İslâm Tarihiyle ilgili bütün kitaplar Abbâsîler döneminde yani Emevîlere düşman bir ortam ve atmosferde yazılmaya başlanmıştır. Haliyle Emevîlerin aleyhinde abartı ve uydurma rivâyetler ister istemez bu kitaplara girmiştir. Bu yüzden bazı tarihçiler buna dikkat çekerek ihtiyat tavsiye

⁷ Hakkı Dursun Yıldız vd., *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), 2/448. Şehristânî'nin kitabında Zührî'nin adı bile geçmemektedir.

⁸ Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 173. Fakat nedense Azimli Şif müellif Yakubî'nin rivayetini hiç tenkit etmeden kabul etmiştir.

⁹ Mücteba Uğur, “Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussas”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (1986), 308.

¹⁰ Musa Bağcı, “Kader inancının Siyasetle ilişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2000), 106, 110, 119.

¹¹ Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo Politik Olaylarla İlgisi*, (Samsun: Etüt Yayınları, 1997), 160.

etmişlerdir.¹² Örneğin tarihçi Ahmet Önkal şöyle demektedir: “Yakın tarihimizdeki örnekleriyle biliyoruz ki, eskiyi devirerek iş başına gelen bir idare, rejimini yerleştirebilmek ve meşruluğunu ispatlamak için çoğu zaman eskiyi alabildiğine karalama ve eskiye ait ne varsa tahrip etme kampanyasına girer. Bu ameliyede de devletin resmî tarihçileri büyük bir rol üstlenirler. İşte Abbâsîler de aynı şeyi yaptılar. Emevî sülalesinden büyük-küçük kim yakalanmışsa öldürüldüğü, pek çok zulüm işlendiği gibi sadece bununla kalınmamış, genellikle Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) hariç tüm Emevî idarecileri alabildiğine kötülenmiştir. Meşhur Mâlikî kadısı Ebûbekr İbnu'l-Arabî (ö. 543/1148), *el-Avâsım mine'l-kavâsım* adlı eserinde bazı saray tarihçilerinin sultanların hatırı için kitaplar yazdıklarını ve bunların verdiği bilgilerin birçoğunun yalan-yanlış şeyler olduğunu belirterek ikazda bulunmuştur.”¹³

Bazı oryantalistler de bu konuya dikkat çekmişlerdir. Örneğin Joseph Schacht (ö. 1969) şöyle demektedir: “Emevîler, Arap tarihçilerinin ekseriya anlattıkları gibi, İslam düşmanı değillerdi. Bu tarihçilerin eserleri, zamanla Emevîlerin yerine geçen Abbâsîlerin muhasım tutumlarını yansıtmaktadır. Aksine, İslami ibadet ve törenlerin bir takım esaslı hususiyetlerini geliştirmede rol oynayanlar, bu ibâdet ve törenlerin sadece ilk unsurlarıyla karşılaşan Emevîler ve onların valileri idi.”¹⁴

Hulâsa Emevîlere düşman bir ortam ve atmosferde kaleme alınan tarih kitaplarındaki bilgilere yaklaşırken ihtiyatlı olmak gerekmektedir. Çünkü müelliflerin, ortamdaki etkilenerek veya hâkim iktidardan çekinerek objektif davranmamış olabilecekleri hatırdan çıkarılmamalıdır.

2. Tarih Kitaplarının Sıhhat Durumu

Emevîlerin aleyhinde yazan araştırmacılar genellikle tarih kitaplarına veya Emevî düşmanı Şîî ve Mutezilî müelliflerin kitaplarına müracaat etmişlerdir. Hâlbuki bu kaynaklardaki bilgiler bütünüyle sahih ve güvenilir bilgilerden oluşmamaktadır.

İslâm Tarihi, hadis ilminden ayrılan ve müstakil hale gelen bir ilim dalıdır. Bazı tarihçiler hadis ilminde olduğu gibi tarih ilminde de rivâyetlerin sıhhatine dikkat etmenin ehemmiyeti üzerinde durmuştur. Örneğin Muhyiddin Kâfiyeci (ö. 879/1474) “Tarihçinin zayıf olan kavli rivâyet etmesi caiz midir?” sorusuna “Evet, terhib, terhib ve itibar yönünden, rivâyetin zayıflığına tenbihle beraber caizdir” demiştir.¹⁵ Bununla beraber tarihçilerin büyük bir kısmı rivâyetlerin zayıflığını açıklamaya pek riayet etmemiş, naklettikleri konularda oldukça müsamahakâr davranmışlar, neticede bu kitaplara zayıf hatta uydurma pek çok rivâyet girmiştir. Bu konuda en çok müracaat edilen ilk tarihçilerden İbn Cerir et-Taberî'yi (ö. 310/923) örnek olarak zikredebiliriz.

¹² İrfan Aycan, “İslâm Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler”, *İslamî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi II*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 881.

¹³ Ahmet Önkal, “İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi”, *Marife*, 5/1, (2005), 254. İbnu'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk. Muhibbuddîn el-Hatib, Kahire, 1399 H., s. 177.; Ayrıca bk. Demircan, Adnan, “Tarih Üzerine Bazı Düşünceler”, *Mil ve Nihal*, 4/3, (2007). 76.

¹⁴ Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, Çev: Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 23.

¹⁵ Muhyiddin Kafiyeçi, *el-Muhtasar fî ilmi't-tarih*, thk: Muhammed Kemaleddin İzzettin, (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1990), 70.

Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı kitabında Peygamberimizden rivâyet edilen hadislerde ve hadislerle ilgili olmayan konularda rivâyetlerin yalnızca senedini zikretmekle yetinmiş, aynı konudaki farklı muhtevalı haberleri sıralayarak hangi rivâyetin daha doğru olduğunu okuyucuya bırakmış, çok az yerde kendi tercihini belirtmiştir.¹⁶ Hüseyin Zehebî (ö. 1977) bu çerçevede “*Bilindiği gibi İbn Cerir, her rivâyetinde sıhhati iltizam etmemiştir. Onun tefsirine bakan bir kimse sahih olmayan pek çok şey görür. Yine onun Tarih’inde rivâyet ettiği doğruluğu ve yanlışlığı muhtemel olan haberler de farklı değildir. Hiç kimse tarih kitaplarında zikredilenlerin sabit ve sahih olduğunu söylememiştir*”¹⁷ demektedir. Taberî’nin hicrî 132 (749-50) yılına kadar cereyan eden olayların büyük bir kısmını hadis imamları tarafından cerh edilen ve “Sika değildir”, “Metrûku’l-hadistir”, “Aşırı bir Şîîdir”, “Râfizîdir”, “Rivâyetleri hiçbir senede dayanmaz” denilen Ebû Mihnef’in eserlerinden alması¹⁸ Zehebî’nin sözünü doğrulamaktadır.

Hadis kitaplarını tahkik etmesiyle tanınan Şuayp Arnavut da (ö. 2016) bu meyanda şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Taberî’nin Tarih’i üzerinde isnadlarıyla ilgili bir çalışma yapacak olsak, belki üçte birini belki de yarısını bir yana koyarız. Çalışma sonunda içindeki hadislerin ve isnadlarıyla birlikte verilen diğer haberlerin sayısal çokluğa rağmen bir kısmının sahih olmadığını, bunların içinde zayıflar, mevzûlar, mütenakız rivâyetler olduğunu anlarız.*”¹⁹

Buraya kadar zikrettiğimiz ifadeler Taberî’nin tarihindeki rivâyetlerin bir kısmının sahih ve güvenilir olmadığını göstermektedir. Taberî de zaten Tarih’inin mukaddimesinde yukarıdaki iddiaları doğrular mahiyette şöyle demektedir: “*Benim bu kitabımda geçmişle ilgili zikrettiğim hakikati olmayan veya sıhhati bilinmeyen bazı haberleri birileri okuyup çirkin görür veya duyanlar hoşlanmazsa, bilsin ki, bunlar bizim tarafımızdan uydurulmuş değildir, bunlar bize bazı ravilerce nakledilmiştir. Bize nasıl nakledilmişse, biz de onları öylece aktardık.*”²⁰

Diğer tarih kitapları da Taberî’nin kitabından farklı değildir. Üstelik bazı tarih kitapları Emevîlere düşman Şîî müelliflerce kaleme alınmıştır. Örneğin *el-İmâme ve’s-siyase* adlı eser İbn Kuteybe’ye (ö. 276/889) nispet edilir. Fakat ilk dönemlerdeki siyasî olaylar anlatılırken, Şîa görüşlerine bolca yer verildiği için bu eserin İbn Kuteybe’ye değil, daha sonraki dönemlerde yaşamış bir Şîî’ye ait olabileceği söylenmektedir.²¹ Bazı araştırmacıların çokça müracaat ettiği Yakûbî (ö. 292/905) ve Mes’ûdî (ö. 316/929) Şîî müelliflerdendirler. Mes’ûdî’nin hem Şîî hem de Mutezilî olduğu da

¹⁶ Mustafa Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/316.

¹⁷ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, (Kâhire: Mektebetu Vehbe, ts), 1/137.

¹⁸ Selman Başaran, “Ebû Mihnef”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/188-189.

¹⁹ Enbiya Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 393.

²⁰ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, (Beyrut: Dâru't-Turas, 1387), 1/8.

²¹ Bk. Ahmet Önkal, “İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi”, *Marife*, 5/1, 2005, s. 254.

söylenmiştir. Zehebî, Tâceddin es-Sübkî ve İbn Tağrîberdî gibi âlimler onu Mu'tezilî olarak tanıtmış, İbn Hacer el-Askalânî ise onun Şîî ve Mu'tezilî olduğunu söylemiştir.²²

Şîa, Emevîlere düşman olduğu gibi, Mutezile mezhebinden olanlar da Emevîlere düşmandılar. Bu düşmanlığın temelinde pek çok kaynakta belirtildiği gibi Mutezilenin Şîa'yla olan ilişkisi ve yakınlığı vardır. Bu yakınlık sebebiyle Mutezile Şîa'dan, Şîa'da Mutezile'den etkilenmiştir. Bazı âlimler Şîî kelam anlayışının teşekkülünde Mu'tezilî fikirlerin büyük etkisi olduğunu söylemişlerdir.²³ Mutezile'nin akidede Şîa'yı etkilemesine mukabil, onlar da Şîa'dan etkilenerek Emevîlere düşman olmuşlardır. Mutezile'ye ait pek çok kitapta Emevîler aleyhinde ifadeler rastlamak mümkündür. Örneğin Câhız (ö. 255/869) bir risalesinde Hz. Muâviye ve Emevîlerin kitap ve sünneti inkâr anlamına gelen uygulamaları sebebiyle küfre düşüklerini, kâfir olduklarını iddia etmiştir.²⁴ Hatta Mutezilî pek çok âlimin aynı zamanda Şîî olduğu kaynaklarda çokça görülebilmektedir. Mutezilî ve Şîî olan Ebû Cafer İskâfî'nin (ö. 240/854) "Hz. Ali'yi ta'fîl etmek Bağdat Mutezilesi'nin bir kaidesidir" dediği nakledilir.²⁵

Buraya kadar aktardıklarımız, tarih kitaplarında geçen herhangi bir rivâyete hemen itimat etmemek gerektiğini, hatta onları titiz bir çalışma mahsulü olan Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerine ve benzeri hadis kitaplarına tercih ederek, bir fikri ona bina etmenin sağlıklı bir yol olmadığını göstermektedir. Nitekim Ahmed Naim (1872-1934) "Doğrusunu aramak lazım ise tashih-i vak-a için Kütüb-i Hadis, Kütüb-i Siyerden daha metin bir umdedir"²⁶ diyerek, hadis kitaplarının daha sahih olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple tarih kitaplarından herhangi bir rivâyet, ilmî bir araştırmada kullanılacaksa ya ravîleri araştırılarak rivâyetin sağlanması yapılmalı ya da ihtiyatlı ifadeler kullanılmalıdır.

Bütün bunların neticesinde şöyle demek uygun görünmektedir: Tarih kitaplarının büyük bir bölümünün Emevîlere düşman olan Abbâsîler döneminde yazıldığı, bu kitaplardaki rivâyetlerin hadis kitaplarındaki rivâyetler kadar sağlam olmadığı, bu kitaplarda bilhassa Şîî ravîlerin sözleri çokça alıntılandığı, hatta bu kitapların bir kısmını Şîîlerin yazdığı, ayrıca Mutezilî müelliflerin Şîa'ya yakınlık gösterdiği, Emevîlere düşman oldukları göz önüne alındığında, Emevîler'in aleyhindeki yazılara ihtiyatla yaklaşmak gerektiği ortaya çıkmaktadır.

²² Casim Avcı, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/353.

²³ Rıza Korkmazgöz, "Mu'tezile ve Şîa Arasında Fikri Bağlantı Meselesi İlahi Adalet İlkesi Bağlamında Kâdî Abdülcebâr ve Ebû Ca'fer et-Tûsî Arasında Bir Karşılaştırma". *Kader* 16/2 (Aralık 2018), 267; Enbiya Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 395.

²⁴ İrfan Aycan, "Câhız ve Emevi Tarihine Mutezilî Bir Yaklaşım", *AÜİF*, 35/296. Abbâsî halifesi Me'mun (ö. 218/833) döneminden itibaren Mutezile mensupları iktidara tesir ederek 18 yıl bir mihne dönemine sebep oldular. Şîî Buveyhî hanedanı 333-453 (945-1062) yılları arasında -yani 120 yıl- Abbâsî halifelerini kontrollerine aldılar.

²⁵ Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 74.

²⁶ Ahmet Naim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (Ankara: DİBY, 1991), 1(2)/184. Ayrıca bk. Ayhan Tekineş, "Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2, 2004, 7-38.

3. Hadis Rivâyeti Yönünden Şam

Hiz. Muâviye, Hiz. Ömer döneminde 18 (639) yılında Şam'a vali tayin edilmişti. Onun valiliği Hiz. Ali dönemine kadar sürdü. Hiz. Hasan'ın hilafetten feragat etmesiyle o, bütün Müslümanların halifesi oldu. Böylelikle onun ikamet ettiği Şam (Dımaşk), ülkenin başkenti oldu. Devlet yıkılıncaya kadar da Şam başkent olma özelliğini muhafaza etti. Bu sebeple Şam, Emevîlerin en güçlü oldukları şehir özelliğini taşıyordu.

Eğer Emevî halifeleri hadis uydurmayı emretmiş iseler, ilk önce bunu kuvvetli oldukları Şam'da icra etmeleri gerekirdi. Hâlbuki bu konuda kaynaklarda herhangi sahih bir rivâyet bulunmamaktadır. Kûfeliler hadis uydurma konusunda çokça itham edilmiştir,²⁷ fakat Şamlılar böyle bir ithama maruz kalmamışlardır. Hiz. Âişe'nin şöyle dediği nakledilir: "Ey Iraklılar! Şam ehli sizden daha hayırlıdır. Allah Resûlünün sahâbîlerinden pek çoğu oraya gitti. Onlar daha sonra hep bizim bildiğimiz hadisleri naklettiler. Allah Resûlünün sahâbîlerinden az bir kısmı sizin yanınıza (Irak'a) gitti. Siz ise hem bizim bildiğimiz hem de bilmediğimiz hadisleri naklettiniz."²⁸ Benzer bir ifade de Emevî halifesi Abdülmelik'ten (ö. 86/705) gelmektedir. Abdülmelik, Medine'ye geldiğinde Medinelileri uydurma rivâyetler konusunda ikaz ederek bu konuya lakayt kalmamalarını istemiş ve "Ey Medineliler! Bir emre ilk uyması gereken sizlersiniz. Şu doğu tarafından üzerimize bilmediğimiz hadisler akıp gelmektedir. Biz onları bilmiyoruz" demiştir.²⁹

Şamlılar hadis uydurmakla değil, rivâyetlerin senedi konusunda itham edilmişlerdir. İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) Şam'a gittiğinde Şam'daki insanların senedsiz hadis rivâyet ettiklerini görünce "Ey Şam ehli! Hadislerinizin niçin ipi ve halkası yok?" diyerek onları ikaz etmiştir. Olayı anlatan Velîd b. Müslim (ö. 195/810), "O günden sonra Şamlılar hadis rivâyetinde sened kullanmaya başladılar." demiştir.³⁰ Bununla beraber Şamlılar arasında sened sisteminin iyice yerleşmediği anlaşılmaktadır. İmam Süyûtî (ö. 911/1505), "Şam ehlinin hadisleri çoğunlukla mürsel ve munkatî'dir. Onlardan muttasıl olanlar da sika olanların rivâyetleridir. Bunların çoğunluğunu da nasihata (mevâize) dair olan rivâyetler oluşturmaktadır. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) "Ehl-i ilm, en sahih rivâyetlerin, başta Medinelilerin, sonra Basralıların, sonra Şamlıların rivâyetleri olduğunda ittifak etmişlerdir" demektedir.³¹

Netice olarak Emevîlerin en kuvvetli oldukları başkent Şam, uydurma rivâyetler konusunda bir ithama maruz kalmamıştır. Bu ifadeyle "Şam'da hadis uydurma olmamıştır" gibi bir manayı kastetmiyoruz. Elbette Şam'da da hadis uyduranlar vardı. Hatta Emevî taraftarlarınca uydurulan hadisler olmuştur.³² Fakat Şamlılar, Kûfeliler gibi umumi bir ifadeyle hadis uydurmakla itham

²⁷ Süyûtî, *Tedrib*, 63.

²⁸ Fesevî, *Târîh*, 2/756.

²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/230.

³⁰ Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk: Ömer Abdüsselam et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1993), 8/244; Zehebî, *Siyer*, 5/244.

³¹ Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk: Muhammed Eymen b. Abdullah (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004), 63.

³² Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 33.

edilmemişlerdir. Bu da Emevî halifelerinin hadis uydurmayı teşvik etmediğini gösteren delillerden kabul edilebilir.

4. Emevî Halifeleri ve Hadis

Bu bölümde kısaca halifelerin hayatlarından ve dinî tutumlarından bahsedip, arkasından da hadisle ilgili durumları üzerinde durulacaktır.

Hadis âlimleri, ravilerin cerh ve ta'dili konusunda oldukça titiz davranmışlardır. Çünkü cerh ve ta'dilde Allah'ın hakkına veya kul haklarına tecavüz etme ihtimali vardır. Kişinin yanlış bir cerhi, günahkâr olmasına, vebal altında kalmasına sebep olabilir. Bu sebeple cerh ve ta'dile, şer'î zaruret olduğu için izin verilmiştir. İhtiyaç haricinde cerh veya âlimler tarafından hem cerhine hem de ta'diline dair nakiller olan bir kişi hakkında yalnızca cerhle ilgili bilgileri sunup, ta'dile dair ifadeleri saklamak veya cerhine ihtiyaç olmayan kişiyi cerh etmekle uğraşmanın caiz olmadığı kabul edilmiştir.³³

Başta Goldziher olmak üzere Emevî halifelerinin aleyhinde yazı yazarlar, hadis âlimlerinin titizliğini göstermemişler; sübjektif hareket ederek, onların yalnızca kötü taraflarını ön plana çıkarıp, hiç iyi taraflarından bahsetmemişler, böylelikle okuyucuyu onlardan nefret ettirmeye yönelik bir üslup kullanmışlardır. Biz aşağıda ele alacağımız konularda Emevî halifelerinin hem iyi hem de kötü taraflarını ortaya koymaya çalışarak elimizden geldiğince tarafsız olmaya gayret edeceğiz.

4.1. Hz. Muâviye b. Ebû Süfyân b. Harb

Hz. Muâviye, meşhûr olan görüşe göre bi'setten 5 yıl önce doğdu. Hudeybiye musâlahasından sonra Müslüman olduysa da bunu açıklamadı. Müslüman olduğunu Mekke'nin fethinden sonra izhar etti. Muâviye yazı yazmayı bilenlerdendi. Peygamberimizin sohbetine katıldı ve onun kâtipliğini yaptı. Hz. Ömer döneminde kardeşi Yezîd b. Ebû Süfyân Şâm'a vali tayin edildi. O vefat edince de Muâviye vali oldu. Valiliği Hz. Ali halife oluncaya kadar devam etti. Hz. Ali'nin hilafeti esnasında Hz. Osman'ın kanını dava ederek Hz. Ali'ye isyan etti ve onunla savaştı. Hz. Ali'nin 41 (661) yılında şehit olmasından sonra halife olan oğlu Hz. Hasan (ö. 49/669) Müslüman kanı dökülmemesi için hilafetten feragat etti. Bunun üzerine Hz. Muâviye İslam devletinin tek lideri oldu.³⁴ Böylece tarihte Emevîler olarak bilinen devlet kurulmuş oldu.

Hz. Muâviye'nin valiliği 20 yıl sürdüğü gibi, hilafeti de 20 yıl sürdü. 60 (680) yılında Şâm'da vefat etti.³⁵

³³ Leknevî, Muhammed b. Abdulhay, *er-Ref' ve't-tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil*, thk: Abdülfettah Ebû Gudde, (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2000), 57.

³⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, thk: Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 6/120.

³⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/122.

4.1.1.Şahsiyeti

Her insanın iyi tarafları olduğu gibi, kötü tarafları da vardır. Hz. Muâviye'yi de değerlendirirken, onun her iki tarafını gözden geçirerek değerlendirmek gerekir.

Hz. Muâviye, zor kullanarak hilâfeti ele geçirdiği; layık olmadığı ve kötü alışkanlıkları olduğu halde Yezîd'i halef tayin ettiği; Hz. Peygamber'in sünnetine aykırı olarak Ziyad b. Ebîhi'yi nesebine kattığı; Hucr b. Adiy'i öldürttüğü için tenkit edilmiştir.

Fakat onun bu tenkit edilen özellikleri yanında iyi hasletleri de vardır. Dikkatle incelendiğinde onun iyi taraflarının daha fazla olduğu görülür. Çünkü o iman etmiş, Peygamberimizin sohbetine katılarak sahâbîlerden olmuş, vahiy kâtipliği yapmıştır. Üstelik o Peygamberimizin zevcesi Ümmü Habîbe'nin kardeşi olduğu için peygamberimizin kayınbiraderidir.³⁶ Allah yolunda cihâd etmiş, hatta bir rivâyete göre o, Yemâme savaşına katılmış ve Müseylemetü'l-kezzâbı öldürenler arasında yer almıştır.³⁷ Kıbrıs'ı ve Rodos'u fethetmiş, onun hilafeti döneminde Orta Asya'da, Kuzey Afrika'da, Anadolu'da pek çok fetihler olmuş, İstanbul ilk defa Müslümanlar tarafından kuşatılmıştır.³⁸ Onun döneminde ülke sınırları, Buhara'dan Kayravan'a, Güney Yemen'den İstanbul sınırlarına, oradan Hicâz bölgesine, Şam'a, Mısır'a, Fas'a, Irak'a, Cezire'ye, Ermenistan'a, Anadolu ve İran'a, Horasan'a ve Ceyhun nehrinin ötesine kadar uzanıyordu.³⁹

Hz. Muâviye'nin günlük yaşantısı şöyle tasvir edilmiştir: “Muâviye günde beş vakit mutlaka halkı dinlerdi. Sabah namazından sonra görevlilerden ülkenin durumu ile ilgili bilgiler alır, müteakiben Kur'an'dan bir cüz okurdu. Sonra da bir müddet odasına çekilirdi. İhtiyaçlarını giderir, dört rekât namaz kıldıktan sonra önemli görevlerde bulunan devlet memurlarını toplar, isteklerini alır, meseleleri dinler, kendi görüşlerini belirtirdi. Bu kahvaltı esnasında da devam ederdi. Kahvaltı bitince odasına istirahataya çekilirdi. İstirahatı bittikten sonra, camiye giderek kendisi için hazırlanmış iskemleye oturur, muhafızları yerini alınca isteyenlerin kendisine yaklaşmasını isterdi. Her türlü ihtiyaç sahipleri dertlerini anlatırlar, Muâviye de gereklerinin yapılması için emir verir, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını giderirdi. İhtiyaç sahiplerini dinlemek günde beş defa tekrar edilirdi. Yatsı namazını kıldırdıktan sonra, önemli memurlar, saray erkânı ve danışmanları tekrar Muâviye'nin yanına giderlerdi. Muâviye gecenin üçte birini memurları ile devlet işlerini münakaşa ederek, diğer üçte birini de Arap ve Arap olmayan devlet başkanlarının siyasetleri, tebealarını idareleri, harpleri, hileleri gibi konularda anlatılanları dinleyerek geçirirdi. Sonra da mutfaktan gönderilen helva ve hamur tatlıları yenirdi. Muâviye, gecenin son bölümünü ise uyku ile geçirdi. Eğer uyku tutmazsa, sarayda görevi sadece kitap okumak

³⁶ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk: Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1985), 3/123.

³⁷ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân*, (Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 95.

³⁸ İrfan Aycan, “Muâviye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/332-334. Hz. Muâviye dönemindeki fetihler için bk. Muhammed Sallâbî, *Muâviye b. Ebî Süfyân, şahsiyyetuhu ve asruhu* (Beyrut: Dâru'l-Endülüs, 2008), s. 389-466.

³⁹ Aycan İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 153.

veya ezbere tekrar etmek olan kişiler çağrılır ve yeniden meliklerin hayatları, siyasetleri, hileleri gibi konuları onlardan dinlerdi. Sonra da yeni bir güne başlamak üzere sabah namazına giderdi.”⁴⁰

Bütün bu ifadeler Hz. Muâviye'nin hataları olmakla beraber, iyi taraflarının daha fazla olduğunu göstermektedir. Nitekim Zehebî onun hakkında “Muâviye adaleti zulmüne galip gelen en hayırlı hükümdarlardandı” demiştir.⁴¹

4.1.2. Hz. Muâviye'nin Sünnete Riayeti

Bazı müellifler Emevîlerin Kur'ân ve sünnete hiç uymadıklarından bahsetmişlerdir. Örneğin bir yazar şöyle demektedir “Halife Muâviye, İslami esaslarla bağdaşmayan, cahiliye çağının ruhuna uygun, adından başka İslam'la ilgisi olmayan bir devlet yapısı oluşturdu.”⁴² Devletin kurucusu olan Hz. Muâviye'nin idareci olarak bazı hatalarından söz etmek mümkündür. Fakat yukarıdaki iddialara katılmak mümkün değildir. Bazı rivâyetler onun elinden geldiği kadar sünnete bağlılığını ve Peygamberimize büyük bir muhabbeti olduğunu göstermektedir. Hz. Muâviye'nin şu sözleri, onun Peygamberimizi sevdiğini göstermektedir: “Peygamber'in (s.a.s) abdest almasına yardım ediyordum. Abdestten sonra gömleğini çıkarıp bana giydirdi. Ben onu sakladım. Ayrıca kestiği tırnaklarını da saklamıştım. Öldüğümde o gömleği bana giydirin! Ufalanmış tırnaklarını da gözümün üzerine koyun! Umulur ki, Allah onun bereketine bana merhamet eder.”⁴³

Onun sünnete bağlılığıyla ilgili bazı rivâyetler şöyledir:

Hz. Muâviye'nin Medine minberinde elindeki (peruk olarak kullanılan) bir tutam saç göstererek şöyle dediği rivâyet edilmiştir “Ey Medine ehli! Âlimleriniz nerede? Ben Allah Resûlünün bunun gibi şeylerden nehyettiğini ve “İsrail oğulları kadınlarının bunu uyguladıklarında azâb edildiler” dediğini duydum”.⁴⁴

Yine onun Hıms'da hutbe verirken “Allah Resûlü 7 şeyi haram kıldı. Ben size bunu bildiriyorum (tebliğ ediyorum) ve bunları size yasaklıyorum” dediği rivâyet edilmiştir.⁴⁵

Buhârî onun şöyle dediğini rivâyet eder “Siz (ikindiden sonra iki rekât) bir namaz kılıyorsunuz. Hâlbuki biz Allah Resûlüyle beraber olduk, o namazı kıldığını görmedik. Bilakis onu yasaklıyordunuz”.⁴⁶

Tâbiînden Süleym b. Amir şöyle demiştir:

“Muâviye ile Rumlar arasında bir anlaşma vardı. Muâviye ordusuyla Rum beldelerine doğru gidiyordu. Anlaşma biter bitmez hemen onlara saldırmak istiyordu. O sırada atı üzerinde bir adam geldi ve “Allahu ekber! Verilen ahde vefa gerekir, bozmak değil” dedi. Daha sonra onun (sahâbîlerden) Amr b. Abese olduğunu anladık.

⁴⁰ Aycan, *Saltanat Giden Yolda Muâviye*, 52-53.

⁴¹ Zehebî, *Siyer*, 3/159.

⁴² Bağcı, “Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü”, 107.

⁴³ Zehebî, *Siyer*, 3/160.

⁴⁴ Buhârî, “Ehâdisu'l-enbiyâ”, 56.; Müslim, “Libâs”, 33, (No. 2127); Ahmed, 28/79 (No. 16865).

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, thk: Şuayb Arnavût vd. (Beyrut: Müessesu'r-Risâle, 2001). 28/131 (No. 16935.)

⁴⁶ Buhârî, “Ashâbu'n-nebî”, 28.

Muâviye ne demek istediğini ondan sordu. O da “Ben Allah Resûlünün “Kimin bir kavimle arasında bir ahid, bir anlaşma varsa, süresi doluncaya kadar ahdi bozmasın veya değiştirmesin veya (onların bir hıyanetini veya ahdi bozduklarını görürse buna mukabil) ahdi bozduğunu onlara bildirsin ki aralarında eşitlik olsun” dediğini işittim” dedi. Bunun üzerinde Muaviye ordusuyla geri döndü”.⁴⁷

Bu rivâyetler açıkça onun sünnete bağlılığını göstermektedir. Hâlbuki bazı çevreler Emevî halifelerini dine lakayt insanlar olarak görmeye ve göstermeye meyillidirler. Onlara göre bu halifeler Kur’ân ve sünnete hiç riayet etmemişlerdir. Örneğin Goldziher, Emevîler hakkında şöyle demektedir: “Bu aile, kırk yıl kadar önce Allah’ı ve Kıyamet Gününü hararetle vazeden Peygamber’e öfkeyle ve acımasızca eziyet etmiş bir aileydi. Doksan yıl süren Emevi dönemine (40/660-'dan 132/750'ye değin) hâkim olan ruh, tamamiyle dünyeviydi. Kendilerini Peygamber'in halefleri olmaktan ziyade laik idareciler olarak görüyorlardı. Dindar olan II. Ömer'in dışındaki tüm idareciler, İslam'ın ruhuna karşı düşmanca bir tavır içindeydiler. Onların rehberi, kesinlikle Kur'an değildi.”⁴⁸

Yukarıda Hz. Muâviye'nin sünnete bağlılığı ile ilgili ifadeler Goldziher'in ifadelerindeki genellemeyi çürütmektedir.

4.1.3. Hz. Muâviye'nin Rivâyet Ettiği Hadisler

Hz. Muâviye, Peygamberimizden bizzat hadis rivâyet ettiği gibi, kardeşi müminlerin annesi Ümmü Habibe'den, Hz. Ebû Bekir'den ve Hz. Ömer'den de rivâyetleri vardır. Ondandır da sahâbelerden İbn Abbâs, Abdullah b. Zübeyr, Cerîr b. Abdullah, Ebû Said, Nu'man b. Beşîr; fukaha-yı seb'a'dan Said b. Müseyyeb, Sâlim b. Abdullah, Urve b. Zübeyr, Şam'daki tâbiîn büyüklerinden Ebû İdris el-Havlânî, Yemenli Hemmâm b. Münebbih, Basralı İbn Sîrîn ve başkaları nakilde bulunmuşlardır.⁴⁹

Onun Peygamberimizden 163 hadis rivâyet ettiği tesbit edilmiştir. Bunlardan dördü Buhârî ve Müslim'de, dördü yalnız Buhârî'de, beşi de sadece Müslim'de yer almıştır.⁵⁰ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen 114 hadis, Durmuş Ali Çakır tarafından Hz. Muâviye'nin Rivâyetleri adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Bilindiği gibi pek çok sahâbî “Kim benim namıma yalan söylerse cehennemde oturacağı yere hazırlansın” hadisinden dolayı korkmuş ve az hadis rivâyet etmiştir. Hz. Muâviye de bu hadisi rivâyet edenlerdendir.⁵¹ O da bu hadis münasebetiyle az hadis rivâyet ediyordu. Nitekim tâbiînden Ebû İdris Havlânî, “Hz. Muâviye Hz. Peygamberden az hadis rivâyet ederdi” demiştir.⁵² Abdullah b. Amir de Muâviye'nin Dımaşk'da minberde “Allah Resûlünün hadislerini rivâyet konusunda dikkatli olun! (Her hadisi

⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Cihad”, 152, (No. 2759)

⁴⁸ Ignaz Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Çev: Azmi Yüksel- Rahmi Er, (Ankara, İmaj Yayınları, 1993), 41

⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, 3/120.

⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, 3/162.

⁵¹ Ahmed, *Müsned*, 28/118. (No. 16916).

⁵² Ahmed, *Müsned*, 28/112 (No. 16907); Süyûtî, *Tahzîru'l-havas*, thk: Muhammed Sabbag, (Beyrut: Mektebu'l-İslâmî, 1974), 105.

rivâyet etmeyin!). Ancak Ömer zamanında rivâyet edilen hadisler müstesna. Çünkü o, Allah için (hadisde titiz olmaları için) insanları korkutuyordu” derken işittim” demiştir.⁵³

4.1.4. Hz. Muâviye'nin Hadis Uydurduğu İddiası

Geçmişte Şîîler,⁵⁴ günümüzde de oryantalistler ve onlardan etkilenenler⁵⁵ Hz. Muâviye'nin hadis uydurmaya teşvik ettiğini söylemişlerdir. Fakat bu konuda sahih bir delil ortaya konulmamıştır. Tam tersine Hz. Muâviye'nin bu konuda titiz olduğuna dair sahih rivâyetler bulunmaktadır. Örneğin şu rivâyet bunun en büyük delilidir:

“İbn Abbas (r.a), talebeleri Mücahid ve Atâ'ya, “Muâviye bana Peygamber (s.a.v)'i (ihramlyken) saçlarını makasla kısaltırken gördüğünü haber verdi” dediğinde, onlar (adeta inanmıyormuş gibi) “Bu rivâyet bize Muâviye haricinde kimseden gelmedi?” dediler. İbn Abbas'da “Muâviye, Peygamber (s.a.v)'e (yalan nisbet etmekle) itham edilen biri değildir” dedi.”⁵⁶

İbn Abbas, sahâbîler arasında en büyük âlimlerden biri olarak kabul edilmektedir. Üstelik o, Hz. Ali safında, Hz. Muâviye ile savaşımıştır. Buna rağmen onun, Hz. Muâviye lehinde konuşması konuyu daha ehemmiyetli hale getirmektedir.

Benzer bir ifade tâbiîn imamlarından İbn Sîrîn'den de nakledilmiştir. İbn Sîrîn Hz. Muâviye'den bir hadis nakletmiş, arkasından da “Muâviye, Peygamber'den (s.a.s) hadis naklettiğinde (yalancılıkla) itham edilen biri değildi.” demiştir.⁵⁷

Hadis ilminde zayıf bir ravinin sika bir raviye muhalefeti, onun rivâyetlerini münker yapar.⁵⁸ Dolayısıyla İbn Abbâs ve İbn Sîrîn gibi iki büyük şahsın Hz. Muâviye hakkındaki sözleri, onlardan daha düşük kimselerin rivâyetlerini geçersiz kılar.

Yukarıdaki ifadeleri teyit eden Buhârî'nin bir rivâyeti şöyledir: “İbn Abbâs'a “Müminlerin emiri Muâviye hakkında ne dersin, o bir rekatta vitir yaptı?” dediler. Bunun üzerine İbn Abbâs “Doğru yapmış. O fakihdir” dedi”. Buhârî'nin diğer rivâyetinde İbn Abbas “Onu bırak! Çünkü o Allah Resûlünün sohbetinde bulunmuştur” demiştir.⁵⁹

Yukarıda da beyan ettiğimiz gibi bazı sahâbîler ve tâbiînün büyükleri -örneğin fukahâ-yı seb'a'dan Said b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr gibi zâtlar- ondan hadis rivâyet etmiştir. Eğer Hz. Muâviye hadis uydursaydı veya hadis uydurmaya teşvik etseydi, mutlaka bu meşhur olurdu, bu sebeple

⁵³ Müslim, “Zekât”, 33 (No. 1037); Süyûtî, *Tahzîru'l-havas*, 105.

⁵⁴ Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 69 vd.

⁵⁵ Mahmud Ebu Reyve, *Edvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye* adlı kitabında Hz. Muâviye'nin hadis uydurmaya malıyla, nüfuzuyla destek olup yardım ettiğini iddia etmiş, fakat herhangi bir kaynak göstermemiştir. Mahmud Ebu Reyve, *Edvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye*, (Kahire, Dâru'l-maarif, ts), 99

⁵⁶ Ahmed, *Müsned*, 28/77, (No. 16863), 28/136, (No. 16938). Muhakkik Şuayb Arnavut bu rivayet için sahih demiştir.

⁵⁷ Ahmed, *Müsned*, 28/56, (No. 16840); Buhârî, *Tarihu'l-kebîr*, 7/328; Ebu Davud, “Libas” (No. 4129).

⁵⁸ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 201.

⁵⁹ Buhârî, “*Ashâbu'n-nebî*”, 28.

sahâbîler ve tâbiîn ondan hadis almaz, uzak dururlar ve herkese bu durumu bildirirlerdi. Böylelikle de kalmaz, bu durum çok meşhur olur, pek çok sahih kaynaklar aracılığıyla bize kadar gelirdi. Çünkü onu sevmeyenler ve düşmanları çoktu. Hâlbuki bu konudaki iddialar yalnızca sıhhat yönünden şaibeli Şîa kaynaklarından gelmektedir.

Üstelik hadis uydurma en büyük günahlardandır. Nitekim bizzat Hz. Muâviye “*Kim benim namıma kasten yalan söylerse, ateşte oturacağı yeri hazırlasın*” hadisini rivâyet etmiştir.⁶⁰ Onun hem bu hadisi rivâyet etmesi, hem de bu hadisin hilafına hadis uydurması veya hadis uydurmaya teşvik etmesi pek makul görünmemektedir.

4.1.5. Hz. Muâviye’nin Hadis Uydurmaya Teşviki ile İlgili Bazı İddialar

Bir önceki bölümde Hz. Muaviye’nin sünnete bağlılığı, güvenilir olduğuna dair ifadeler geçti. Bu bölümde ise onun hadis uydurulmasını teşvik ettiğine dair bazı iddialar ele alınacaktır.

Birinci İddia

Hz. Muâviye’nin hadis uydurmaya teşvik ettiğini iddia edenlerin başında Şîiler gelmektedir. Burada örnek olarak Şîi ve Mutezilî bir âlim olan İbn Ebû’l-Hadîd’in (ö. 656/1258), *Şerhu Nehci’l-belâğa*’sından naklen iki şahıs üzerinde durulacaktır.

İbn Ebû’l-Hadîd, Ebû’l-Hasan el-Medâinî (ö. 224/838) ve Ebû Cafer İskâfî’den (ö. 240/854) naklen Hz. Muâviye’nin, Hz. Ali aleyhinde hadis uydurma emri verdiğini nakletmiştir. Medâinî, hakkında “*Sika olmakla beraber hadiste zayıftır, onun isnadlı rivâyetleri çok azdır*” denilmiştir.⁶¹ Üstelik İbn Ebû’l-Hadîd’in alıntı yaptığı Medâinî’nin *Kitâbu’l-ahdâs* adlı kitabı da kayıptır. Dolayısıyla gerçekten böyle bir bilginin bu kitapta var olup olmadığını, varsa bile sahih olup olmadığını ortaya koymak mümkün değildir.⁶² Buna rağmen oryantalist G. H. A. Juynboll (ö. 2010), nedense bu bilginin doğru olduğunu kabul etmiştir.⁶³

İbn Ebû’l-Hadîd, Ebû Cafer İskâfî’nin de Hz. Muâviye’nin, hadis uydurma emri verdiğini, bu emre de bazı sahâbî ve tâbiîn imamlarının uyararak hadis uydurduklarını zikrederek, bu konuda bazı rivâyetler nakletmiştir. Fakat bu rivâyetlerin her hangi bir isnadı olmadığı gibi her hangi bir hadis kitabı da kaynak olarak zikredilmemiştir.⁶⁴

Hz. Muâviye ile Medâinî arasında 100 yıl, İskâfî ile 200 yıla yakın bir zaman aralığı vardır. Onların verdikleri bilgilerin sened ve kaynakları olmadığı için sıhhatlerini sorgulamamız da mümkün

⁶⁰ Ahmed, *Müsned*, 28/118. (No. 16916).

⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil fî duafâi’r-ricâl*, thk: Adil Ahmed Abdül mevcud-Ali Muhammed Muavviz, (Beirut: el-Kütübü’l-İlmiyye, 1997), 6/363.

⁶² Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 71.

⁶³ G. H. A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev: Salih Özer, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 32.

⁶⁴ Tafsilat için bk. Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 69-79.; Mehmet Efendioğlu, “Bazı Sahabîler Ücret Karşılığı Hadis Uydurmuş veya Uydurtmuş Olabilir mi?”, *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe Sempozyumu II*, ed. M. Abdullah Aydın (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), s. 125, 129-134.

değildir. Üstelik bilginin yer aldığı kaynak Emevîlere düşman Şîî ve Mutezilî bir şahsın kitabıdır. Bütün bunlar bu tür bilgilerin subjektif ve uydurma rivâyetler olduğu kanaatini vermektedir. Ehl-i sünnet'e mensup âlimlerin eserlerinde bu rivâyetleri tasdik edecek benzer sahih rivâyetler bulunmamaktadır. Hatta bu zikredilenlerin tam zıddına dair bilgiler bulunmaktadır. Nitekim yukarıda Hz. Muâviye'nin hadis rivâyetinde güvenilir biri olduğuna dair bilgileri sunmuştuk.

İkinci İddia

Goldziher, Taberî'deki bir rivâyetten yola çıkarak Hz. Muâviye'nin hadis uydurma emri verdiğini iddia etmiştir. Taberî'de Muâviye'nin sözü olarak yer alan rivâyet şu şekildedir:

*“Ali'ye hakaret etmekten ve kötölemekten, Osman'a da rahmet okuyup istiğfar dilemekten; Ali taraftarlarının ayıplarını söylemekten, onları uzak tutmayı ve dinlemeyi terk etmekten, Osman taraftarlarını övmekten, onları kendine yakınlaştırmaktan ve onları dinlemekten geri kalmayasın!”*⁶⁵

Bu ifadelerde hadis uydurmayla ilgili herhangi bir ima olmamakla beraber, Goldziher “Bu rivâyette Ali aleyhindeki hadislerin imal ve neşrini teşvik ve onun lehinde görünenleri başarısızlığa uğratıp bertaraf ettirmeye matuf resmi bir davet vardır” diyebilmiştir.⁶⁶ Metinde Hz. Muâviye'nin Hz. Ali ve taraftarlarının tenkit edilmesi emredilmektedir. Tabir caizse bu günkü siyasetçilerin yaptığı gibi, Hz. Ali'nin şahsı ve yaptıklarının karalanması teşvik edilmektedir, yoksa bu konuda “Hadis uydur!” diye her hangi bir emir bulunmamaktadır. Üstelik bu emrin muhatabı Muğire'nin her hangi bir hadis uydurduğu bilinmemektedir. Bu sebeple Goldziher'in rivâyette yer alan ibareleri tahrif ettiği söylenebilir.

Ayrıca bu rivâyetin senedine baktığımızda, ravilerin: Hişam b. Muhammed, Ebû Mihnef, Mücâlid b. Said, Sak'ab b. Züheyr, Fudayl b. Hadic, Hüseyin b. Ukbe el-Muradî olduğunu görüyoruz. Bu ravilerin hepsi mecrûh kimselerden oluşmaktadır.

Dârekutnî, Hişam b. Muhammed hakkında “*Metrûk*” demiştir.⁶⁷ İbn Asâkir ise “*Rafizîdir, sika değildir*” demiştir.⁶⁸ Ebu Mihnef'in adı Lut b. Yahyâ'dır. Yahyâ b. Maîn onun hakkında “*Sika değildir*” Ebû Hâtim ise “*Metrûku'l-hadis*” demiştir.⁶⁹ İbn Adî, Ebû Mihnef'in aşırı bir Şîî olduğunu söyler ve rivâyetlerinin hiçbir senede dayanmadığını belirtir. Zehebî kendisinden “*Râfizi*” diye söz eder.⁷⁰

Görüldüğü gibi rivâyetin senedindeki şahıslar mecrûh ravilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu rivâyet, sened ve metin yönünden Goldziher'in iddiasını destekleyecek mahiyette bir bilgi sunmamaktadır.

⁶⁵ Taberî, *Tarih*, 5/253.

⁶⁶ Goldziher, *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2/58.

⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, *ed-Duafa ve'l-metrûkîn*, thk: Abdullah el-Kâdi, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406), 3/176.

⁶⁸ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk: Ali Muhammed Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 4/304.

⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 7/182, 8/307.

⁷⁰ Selman Başaran, “Ebû Mihnef”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/188-189.

Üçüncü İddia

Bazı şahıslar Hz. Muâviye'nin kıssacıları kendi lehinde hadis uydurmak için kullandığını iddia etmişlerdir. Örneğin bu konuda şöyle denilmektedir: “İktidarın meşruiyet sorunu, Emevi idaresini zora sokmuş, bu sıkıntıdan kurtulmak için, gerek muhalifleri aleyhinde (Hz. Ali ve taraftarları, Haricîler ve siyasi rakipler) gerekse idarenin meşruiyeti lehinde hadis uydurmanın kapılarını sonuna kadar açmış ve bu konuda şairleri ve kıssacıları (vaizleri) kullanmaktan imtina etmemiştir.”⁷¹

Mücteba Uğur da bir makalesinde “İdeolojik vaaz ikincisidir ve tamamen belli bir grubun, görüşlerini yaymak amacıyla kıssalar, hikayeler, hatta; uydurma hadisler anlatmak suretiyle vaaz etmesidir. İslam tarihinde bu tür vaazı ilk başlatan, yukarıda görüldüğü gibi, Muâviye b. Ebi Süfyandır”⁷² demektedir.

Bir başka çalışmada da benzer ifadelerin kullanıldığı görülmektedir: “Bu kimseler (kıssacılar) Muâviye lehinde uydurulan hadisleri veyahut kendilerinin uydurduklarını her tarafa yaymışlardır. Böylece Muaviye uydurma hadisin yayılmasına yardımcı olmuştur.”⁷³

Hâlbuki kaynaklara baktığımızda bu iddiaların doğru olmadığını görmekteyiz. Şöyle ki:

Kaynaklarda Hz. Muâviye'nin kıssacıları görevlendirdiği, onların da Hz. Muâviye düşmanlarını zem ettiği zikredilir. Fakat hiçbir rivâyette Hz. Muâviye'nin bu kıssacıları hadis uydurmaya teşvik ettiği ve bu sebeple kıssacıların hadis uydurduğu zikredilmediği halde, bu durum hadis uydurmaya delil gösterilmiştir. Süyûtî'nin *Tahzîru'l-havâs* adlı eserine bakıldığında Hz. Muâviye'nin kıssacıları resmi izne bağlamasının sebebinin uydurma rivâyetlerin önüne geçmek olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴

Tâbiînden Ebû Âmir Abdullah b. Luhay şöyle anlatıyor:

“Muâviye ile birlikte haccettik. Mekke'ye vardığımızda Ferruh oğullarından bir adamın Mekke ehline kıssa anlattığı haber verildi. Muâviye adamı çağırttı. Adam gelince ona şöyle dedi:

“Kıssa anlatma işiyle emrolundun mu?”

“Hayır.”

“İzinsiz kıssa anlatmanın sebebi nedir?”

“Allah'ın bize öğrettiği ilmi yayıyoruz.”

“Daha önce haber alsaydım halkı seni dinlemekten men ederdim.”

Hâkim'de yer alan bir rivâyete göre ise Hz. Muâviye, Mekke'de öğle namazını kıldıktan sonra halka şöyle seslenmiştir: “Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu “Ehl-i Kitap dinleri konusunda 72 fırkaya ayrıldı. Bu ümmet de 73 fırkaya ayrılacak. Bir cemaat hariç, bu fırkaların hepsi cehennemlik olacaktır. Ümmetimden bazı topluluklar çıkacak kuduz hastalığının bir insana sirayeti gibi, bunlara da nefsanî arzular bulaşacak. Onların

⁷¹ Bağcı, “Kader inancının Siyasetle ilişkisi ve Bu ilişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü”, 106.

⁷² Uğur, “Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussas”, 308.

⁷³ Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu*, 161.

⁷⁴ Süyûtî, *Tahzîru'l-havas*, thk: Muhammed Sabbag, (Beirut: Mektebu'l-İslâmî, 1974), 105, 174.

bütün damar ve mafsallarına kadar girecek". Allah'a yemin olsun ki, ey Arap topluluğu! Eğer siz Muhammed'in (s.a.s) getirdiklerini uygulamazsanız, diğer insanlar hiç uygulamaz."⁷⁵

Hâkim'in sahih dediği, Zehebî'nin de sıhhatini onayladığı bu rivâyete dikkat edilirse, Hz. Muâviye'nin sünnete uymaya teşvik ettiği görülmektedir. Ayrıca kıssacıları kontrol altına almaya çalışmasının, onları Emevîler lehine hadis uydurmaya teşvik için değil, hevâsına tabi olanların kıssa anlatarak insanları yanlış fikirlere yönlendirmesini engellemek için olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bunun o dönemlerde en çok hadis uyduran ve Emevîlere düşman olan Şîa'ya yönelik bir önlem olduğu bile düşünülebilir.

4.1.6. Hz. Muâviye'nin Lehide ve Aleyhinde Uydurulan Hadisler

Hz. Muâviye'nin lehide ve aleyhinde pek çok hadis rivâyet edilmiştir.⁷⁶ Fakat yapılan araştırmalar bu rivâyetlerin büyük bir kısmının zayıf veya mevzû olduğunu göstermektedir.⁷⁷

Bu rivâyetlerden aleyhte olanlar, genellikle Emevîlere düşman olan Şîa tarafından uydurulmuştur. Şîa Hz. Muâviye'nin aleyhinde hadis uydurunca Emevî taraftarları da onun lehide hadis uydurmaya başlamışlardır.⁷⁸ Şîa'nın rivâyetlerini delil olarak kullanıp Hz. Muâviye'yi tenkit etmek yanlış olduğu gibi, Emevî taraftarlarının onun lehide hadis uydurmalarından dolayı Hz. Muâviye'yi suçlamak da yanlıştır. Çünkü o, bu konuda her hangi bir emir vermiş değildir.

İshak b. Râhûye "Muâviye'nin fazileti hakkında sahih bir rivâyet yoktur"⁷⁹ demişse de bu Muâviye için bir noksanlık değildir. Onun sahâbî olması fazileti için yeterlidir.

4.2. Yezîd b. Muâviye b. Ebû Süfyân

Hz. Osman'ın hilafeti döneminde 26 (647) yılında doğdu. Çocukluğu ve gençliği bedevîler arasında geçti. Şam'a geldiğinde babası onunla ilgilenecek hocalar tayin etti.⁸⁰ Hz. Muâviye 49 (669) yılında İstanbul'a bir sefer düzenledi ve oğlunu komutan tayin etti. Bu sefere Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi sahâbenin ileri gelenleri de katıldı.⁸¹

Yezîd 50 (670) yılında babası tarafından veliaht ilan edildi ve babasının 60 (680) yılında vefatından sonra hilafete geçti.⁸² Yezîd'in hilafete geçmesinden sonra ona biat etmeyen ve Kûfe'ye

⁷⁵ Hâkim, Ebû Abdullah, *Müstedrek ala's-sahihayn*, thk: Mustafa Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-ilmîyye, 1990), 1/218. Mücteba Uğur nedense makalesinde bu rivâyetin yarısını zikretmiş, peygamberimizden nakledilen hadis kısmını zikretmemiştir. bk. Uğur, "Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussas", 307.

⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, 3/123-132.

⁷⁷ bk. Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyân*, 35-47; Yılmaz, Orhan, "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/18, 2020, 91-117.

⁷⁸ Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, (İstanbul: İFAV, 2017), 33.

⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, 3/132.

⁸⁰ Ali Muhammed Sallâbî, *ed-Devletu'l-Emeviyye avâmilu'l-izdihâr ve tedâiyatu'l-inhiyâr*, (Beyrût: Dâru'l-Marife, 2008), 1/446.

⁸¹ Zehebî, *Siyer*, 4/36.;

⁸² Aycan, *Muâviye b. Ebî Süfyân*, 201-205.

doğru yola çıkan Hz. Hüseyin, Emevî ordusu tarafından 61 (680) yılında Kerbelâ'da kuşatılarak şehit edildi.⁸³

Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi bütün Müslümanlar arasında bir şok yaşanmasına, halkın Emevîler'den soğumasına ve onlara düşmanlık beslenmesine sebep oldu. Medineliler 63 (683) yılında Emevîler'e isyan ettiler. Fakat Harre denilen mevkide yapılan savaşta çok acı bir mağlûbiyet yaşadılar. Savaş esnasında muhacir ve ensardan, mevâlînin önde gelenlerinden pek çok kişi öldürüldü.⁸⁴

Yezîd, hilafete geçişinden 4 yıl sonra, 64 (684) senesinde vefat etti. Onun namaz kılmadığı, içki içtiği, eğlencelere düşkün olduğu, münkerât işlediği söylenmiştir.⁸⁵

4.2.1. Âlimlerin Yezîd Hakkındaki Görüşleri

Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in, Harre vakasında da sahâbîlerin ve tâbiînin öldürülmesi Müslümanların Yezîd'den nefret etmesine sebep olmuştur. Bu sebeple âlimler arasında “*Yezîd'e lanet caiz midir, değil midir?*” tartışması yapılmış, bazıları “*caizdir*” derken bazıları “*değildir*” demiştir.⁸⁶ Bu konuda İbn Teymiyye geniş açıklamalar yapmış ve “*Ehl-i Sünnet ve ümmetin imamlarının inancına göre ona sövülmez ve sevilmez. (...) Müslümanların imamlarına göre Yezîd, hükümdarlardan bir hükümdardır. Onu salihleri ve evliyaları sevdikleri gibi sevmezler, fakat sövmezler de. Onlar muayyen bir şahsa lanet etmeyi hoş görmezler*” demiştir.⁸⁷

4.2.2. Hadis Rivâyeti

Yezîd babasından, ondan da oğlu Halid ve Abdülmelik b. Mervân rivâyette bulunmuştur.⁸⁸

Zehebî onun hakkında: “*Adaleti yönünden kötülenmiştir. Kendisinden rivâyet edilmeye layık değildir. Ahmed b. Hanbel “Ondan rivâyet etmek gerekmez” demiştir.*⁸⁹ İbn Hacer de “*Onun itimad edilecek bir rivâyeti yoktur*” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.⁹⁰

İbn Asâkir, Yezîd'in aleyhinde bazı hadisler zikretmişse de, İbn Kesîr bunların hepsinin mevzû olduğunu, bu konuda sahih bir şeyin olmadığını söylemiştir.⁹¹

Yezîd'in hadis uydurduğu veya uydurmaya teşvik ettiğine dair kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁸³ Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Tarihu'l-hülefâ*, thk: Hamdi Demirtaş (Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 2004), 157.

⁸⁴ Süyûtî, *Tarihu'l-hülefâ*, 158.

⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, 4/37, 40.

⁸⁶ İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâiku'l-muhrika alâ ehli'r-Rafz ve'z-zendeka*, (Beyrût: Müessesu'r-Risâle, 1997), 635-639.

⁸⁷ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, 3/412

⁸⁸ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 25/394; *Tehzibu'l-kemâl*, 2/731; Süyûtî, *Tarihu'l-hülefâ*, 156.

⁸⁹ Zehebî, *Mizân*, 4/440.

⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, (Hindistan: Matbaatu Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmiye, 1326), 11/361.

⁹¹ İbn Kesîr, Ebû'l-Fida, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, thk: Ali Şîrî, (Beyrüt: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arâbî, 1988), 8/254.

4.2.3. II. Muâviye b. Yezîd

Muâviye b. Yezîd b. Muâviye, Ebû Leylâ. 43 (663) yılında doğdu. Yezîd öldükten sonra oğlu II. Muâviye'ye biat edildi. Fakat o da hastaydı ve 40 gün sonra vefat etti. Vefat ettiğinde 23 yaşındaydı. Kendisinden sonra herhangi birini halife tayin etmedi.⁹²

Onun Emevîlere hitaben şöyle dediği nakledilmiştir: “Ben sizin işinize baktım ne yapacağımı bilemedim. Ebû Bekir’in vefat ederken arkasında bıraktığı Ömer gibi birini aradım bulamadım. Ömer’in vefat ederken bıraktığı altı kişilik şura heyeti gibi bir heyet aradım onu da bulamadım. Siz kendi işinize daha evlasınız.”⁹³

Muâviye'nin bu ifadeleri onun dindar biri olduğunu göstermektedir. Nitekim Zehebî de onun için “Dindardı, babasından hayırlıydı” demiştir.⁹⁴

Sonuç

Bazı müellifler tarafından Emevî halifeleri hadis uydurmak veya hadis uydurmaya teşvik etmekle itham edilmiştir. Onlar bu ithamları bazı tarih kitaplarındaki bilgilere göre yapmışlardır. Hâlbuki tarih kitaplarında Emevîler aleyhindeki bilgilerin hepsi sıhhatli değildir.

Emevîlerin Süfyânî kolu, Hz. Muâviye, oğlu Yezîd ve torunu II. Muâviye olmak üzere üç kişiden oluşmaktadır. Hz. Muâviye 20 yıl; Yezîd 4 yıl; II. Muâviye ise 20 gün veya 3 ay halife olmuşlardır. Bu üç şahıs içinde en çok ithama maruz kalan ilk halife Hz. Muâviye'dir. O, Şîa, oryantalistler ve onların etkisinde kalan Müslüman müelliflerce tenkit edilmiştir. Oğlu Yezîd ise Hz. Hüseyin'in şehid edilmesi ve Harre vakası gibi olaylar yönünden nefrete maruz kalmıştır. Yaptığımız araştırmada her iki şahsın, hadis uydurduğu veya uydurmaya teşvik ettiğine dair kaynaklarda her hangi sahih bir bilgi bulunamamıştır. Bununla beraber âlimler, Hz. Muâviye'nin naklettiği hadislerin kabul edileceğini, fakat Yezid'in rivâyetlerinin kabul edilmeyeceğini söylemişlerdir. Genç yaşta vefat eden II. Muâviye'nin ise herhangi bir rivâyeti olmamakla beraber dindar biri olduğu nakledilmiştir.

⁹² Zehebi, *Siyer*, 4/139.; Süyûtî, *Tarihu'l-hülefâ*, 160. Hilafeti 20 gün, veya 3 ay da denilmiştir.

⁹³ Taberî, *Tarih*, 5/530.

⁹⁴ Zehebi, *Siyer*, 4/139.

Kaynaklar / References / المصادر

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*. 45 Cilt. thk: Şuayb Arnavût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ahmed Naim. *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi*. 13 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Avcı, Casim. "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/353-355. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Aycan, İrfan. "Câhiz ve Emevî Tarihine Mutezilî Bir Yaklaşım". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35. (1996). 285-308
- Aycan, İrfan. "İslâm Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler". *İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi II*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Bağcı, H. Musa. "Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2, (2000). 105-133
- Başaran, Selman. "Ebû Mihnef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-kebîr*. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretu'l-Maârifil-Osmaniyye, trz.
- Cihan, Sadık. *Uydurma Hadislerin Doğuştan ve Sosyo Politik Olaylarla İlgisi*. Samsun: Etüt Yayınları, 1997.
- Demircan, Adnan. "Tarih Üzerine Bazı Düşünceler". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*. 4/3. (2007), 69-89.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebu Reyze, Mahmud. *Edvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye*. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Efendioğlu, Mehmet. "Bazı Sahabîler Ücret Karşılığı Hadis Uydurmuş veya Uydurtmuş Olabilir mi?". *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe Sempozyumu II*. ed. M. Abdullah Aydın. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Fayda, Mustafa. "Taberî, Muhammed b. Cerîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/314-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Yakub b. Süfyân. *el-Ma'rife ve't-târîh*, 3 Cilt. thk: Ekrem Ziya Ömerî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Goldziher, Ignaz. *İslâm Kültürü Araştırmaları*. 2 Cilt. çev. M. Sait Hatîboğlu. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Goldziher, Ignaz. *Klasik Arap Literatürü*. Çev: Azmi Yüksel- Rahmi Er. Ankara: İmaj Yayınları, 1993.
- Hâkim, Ebû Abdullah en-Nîsâbü'rî. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. 4 Cilt. thk: Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Adî, Ebû Ahmed. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. 9 Cilt. thk: Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.

- İbn Asâkir. *Tarihu Dımaşk*. 74 Cilt. thk: Amr b. Garame. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Abdullah Abdurrahman er-Razî. *Kitabu'l-Cerh ve't-ta'dil*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1953.
- İbn Ebî'l-Hadîd. *Şerhu Nehci'l-belâga*. 20 Cilt. thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Masâdiru'l-Hadisi's-Seniyye, b.y. 1959.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. 8 Cilt. thk: Âdil Ahmed Abdulmevcûd Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzîbu't-tehzîb*. Hindistan: Matbaatu Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmîye, 1326.
- İbn Hacer, el-Heytemî. *es-Savâiku'l-muhrika alâ ehli'r-Rafz ve'z-zendeka*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1997.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk: Ali Şîrî. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arâbî, 1988.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 10 Cilt. thk: Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 2001.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. *ed-Duafa ve'l-metrûkîn*. thk: Abdullah el-Kâdi. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406.
- İbnü'l-İrâk, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Tenzîhü's-şerîa'ti'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târih*. Dâru Sadır, 1979.
- Juynboll G. H. A.. *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*. çev: Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Kandemir, M. Yaşar. *Mevzû Hadisler*. İstanbul: İFAV, 2017.
- Korkmazgöz, Rıza. "Mu'tezile ve Şîa Arasında Fikri Bağlantı Meselesi İlahi Adalet İlkesi Bağlamında Kâdî Abdülcebbar ve Ebû Ca'fer et-Tûsî Arasında Bir Karşılaştırma". *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]*. 16/2 (Aralık, 2018), 264-293.
- Kuzudişli, Bekir. *Şîa ve Hadis*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Leknevî, Muhammed b. Abdulhay. *er-Refc ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dil*. thk: Abdülfettah Ebû Gudde. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2000.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. 35 Cilt. Thk: Beşşâr Avvâd Ma'ruf. Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1980.
- Muhyiddin Kafiyeci. *el-Muhtasar fi ilmi't-tarih*. thk: Muhammed Kemaleddin İzzettin. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1990.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Önkâl, Ahmet. "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*. 5/1. (2005). 257-269.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *ed-Devletü'l-Emeviyye avâmilü'l-izdihâr ve tedâiyatu'l-inhiyâr*. Beyrût: Dâru'l-Marife, 2008.
- Schacht, Joseph. *İslam Hukukuna Giriş*. Çev: Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- es-Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Tahzîru'l-havas*. thk: Muhammed Sabbag. Beyrut: Mektebu'l-İslâmî, 1974.

- es-Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Tarihu'l-hülefâ*. thk: Hamdi Demirtaş. Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 2004.
- es-Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk: Muhammed Eymen b. Abdullah. Kahire: Dâru'l-Hadis. 2004.
- es-Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *Tarihu'l-hülefâ*. thk: Hamdi Demirtaş. Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 2004.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. Beyrut: Dâru't-Turas, 1387.
- Tekineş Ayhan. "Hadis ve Tarih: Metodolojik bir Karşılaştırma". *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2/2. (2004). 7-38.
- Uğur, Mücteba. "Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussâs". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 28. (1986). 291-326.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Yıldız, Hakkı Dursun vd. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. 14 Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.
- Yılmaz, Orhan. "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17/18. (2020). 91-117.
- ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kâhire: Mektebetu Vehbe, ts.
- ez-Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah. *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk: Ali Muhammed Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.
- ez-Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. 23 Cilt. thk: Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1985.
- ez-Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. 52 Cilt. thk: Ömer Abdüsselam et-Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1993.